

ARCHIWUM

Anna Jaworska

ZAPOMNIANA KANADYJSKA ANTOLOGIA POLSKIEJ LITERATURY

Badania nad spuścizną Danuty Ireny Bieńkowskiej

Postać Danuty Ireny Bieńkowskiej – literatki i profesor Uniwersytetu Torontowskiego – przez lata pozostawała na marginesie badań nad twórcami emigracyjnymi. Choć w przeszłości podejmowano próby omówienia jej utworów literackich w pojedynczych artykułach, brakowało obszerniejszego studium, które przedstawiłoby dorobek Bieńkowskiej w szerszym kontekście. Krokiem milowym okazał się rok 2015, kiedy to Agata Paliwoda opublikowała książkę „*Swoja i obca*”. *Twórczość literacka Danuty Ireny Bieńkowskiej*¹.

Wciąż jednak brakuje prac poświęconych działalności naukowej i dydaktycznej Bieńkowskiej – działaczki na rzecz kanadyjskiej Polonii, a także propagatorki języka polskiego oraz polskiej kultury i literatury w Kanadzie, gdzie mieszkała aż do swej tragicznej śmierci w katastrofie kolejki górskiej 9 lipca 1974 roku w norweskim Bergen.

Celem niniejszego artykułu jest uzupełnienie wspomnianej luki w badaniach oraz przedstawienie treści i celów planowanej przez Bieńkowską, lecz nigdy niewydanej, antologii dla mieszkających w Kanadzie uczniów oraz studentów, władających językiem polskim na poziomie średniozaawansowanym i zaawansowanym – *Meeting the Polish Writers: An Anthology of Prose, Verse and Drama Covering the Years 1863–1939* [Spotykając polskich twórców: antologia prozy, poezji i dramatu obejmująca lata 1863–1939], a także zestawienie i porównanie jej z opublikowaną

¹ Pełen spis publikacji zarówno samej Bieńkowskiej, jak i jej poświęconej znajduje się w: A. Paliwoda, „*Swoja i obca*”. *Twórczość literacka Danuty Ireny Bieńkowskiej*, Rzeszów 2015, s. 244–274.

pośmiertnie pod nazwiskiem Bieńkowskiej w 1975 roku antologią prozy – *Meeting Polish Writers: An Annotated Reader and Glossary. An Anthology of Polish Prose Covering the Years 1863–1939*² [Spotykając polskich pisarzy: opatrzona komentarzami czytanka i słowniczek. Antologia polskiej prozy obejmująca lata 1863–1939], wspomianej przez badaczy³.

Podstawowym źródłem badawczym są maszynopisy odnalezione przez autorkę niniejszego tekstu wśród dokumentów Bieńkowskiej, zgromadzone w trzech pudełkach w bibliotece Thomas Fisher Rare Book Library w Toronto.

W pierwszej części artykułu krótko zaprezentowana zostanie biblioteka, w której odnaleziono maszynopisy, czyli Thomas Fisher Rare Book Library oraz jej polskojęzyczne rękopisy. W dalszych częściach omówiona będzie nigdy niewydana antologia prozy, poezji i dramatu na tle opublikowanej w 1975 roku antologii prozy. Tekst zamknie podsumowanie zbierające podobieństwa i różnice między dwiema antologiami, a także próba oceny wydanej antologii Danuty Ireny Bieńkowskiej z perspektywy porównawczej.

Thomas Fisher Rare Book Library i jej polskie manuskrypty

Biblioteka Thomas Fisher Rare Book Library posiada w swej kolekcji największą liczbę manuskryptów i rzadkich książek dostępnych szerszemu gronu czytelników w Kanadzie. Mieści się w niej także archiwum Uniwersytetu Torontńskiego. Historia tej biblioteki sięga roku 1955, kiedy to Robert H. Blackburn ufundował Oddział Rzadkich Książek i Kolekcji Specjalnych. Fundator zatrudnił Marionę E. Browne, pracującą w zakładzie zbiorów specjalnych Brown University. Jego zadaniem było uporządkowanie zbiorów gromadzonych od ostatniej dekady XIX wieku w pokoju o nazwie Art Cupboard. Wśród nich były średniowieczne manuskrypty, starodruki i specjalne publikacje podarowane uniwersytetowi przez królową Wiktorię.

W 1957 roku otworzono Rare Book Room. Aż do 1973 roku, kiedy powstała Thomas Fisher Rare Book Library, zbiory nie miały własnego budynku⁴. Obecnie biblioteka połączona jest z gmachem John P. Robarts Research Library (w skrócie

² *Meeting Polish Writers: An Annotated Reader and Glossary. An Anthology of Polish Prose Covering the Years 1863–1939*, red. D.I. Bieńkowska, Polish Alliance Press, Toronto 1975.

³ Zob. B. Tarnowska, *Danuta Irena Bieńkowska jako poetka pisarka oraz organizatorka polskiego życia naukowego i kulturalnego w Kanadzie* [w:] *Losy Polek żyjących na obczyźnie i ich wkład w kulturę i naukę świata. Historia i współczesność. Materiały IV Symposium Biografistyki Polonijnej, Wiedeń, 1–2 września 1999*, red. A. i Z. Judyccy, Lublin 1999, s. 319; L. Iribarne, *Biographical Note* [w:] D. I. Bieńkowska, *Między brzegami: poezja i proza*, Oficyna Poetów i Malarzy, Londyn 1978, s. 28; Z. Lichniak, *Mój skorowidz poezji polskiej na emigracji*, Warszawa 1989, s. 68; B. Budurowicz, *A Fallen Leaf: the Life and Poetry of Danuta Bieńkowska*, „The Polish Review” 1975, t. 20, nr 4, s. 71.

⁴ *Brief History of the Department*, <https://fisher.library.utoronto.ca/about-us/brief-history-department>, dostęp 12 lipca 2018.

Robarts Library), największej biblioteki Uniwersytetu Torontońskiego otwartej w 1973 – rok przed śmiercią Bieńkowskiej – i nazwanej na cześć siedemnastego premiera Ontario⁵.

Biblioteka nosi imię Thomasa Fishera, imigranta z Yorkshire, który na początku lat dwudziestych XIX wieku osiedlił się nad rzeką Humber i pracował w młynie. Jego prawnukowie podarowali bibliotece kolekcje utworów Williama Shakespeare'a, dwudziestowiecznych autorów i sztychy siedemnastowiecznego czeskiego artysty Wenceslause Hollara. Do najcenniejszych dzieł zebranych w bibliotece należą: *Kronika norymberska* (1493), *First Folio* (1623) Shakespeare'a, *Matematyczne zasady filozofii naturalnej* Isaaca Newtona (1687). Obecnie w Thomas Fisher Rare Book Library przechowuje się około 740 000 woluminów i 4000 metrów bieżących manuskryptów⁶.

Wśród polskojęzycznych rękopisów znajduje się *Album Pokucia* Juliusza Dutkiewicza (Kołomyja 1880) o tematyce huculskiej, zawierający ponad sto zdjęć. Jego autor był, obok Friedricha Schmacka i Michała Greima, jednym z pionierów fotografii w prowincjonalnych centrach Europy Wschodniej i Środkowej⁷. Fotografie Dutkiewicza są dostępne, m. in. w zbiorach Muzeum Historii Fotografii⁸. Były również prezentowane na wystawie *We Lwowie przed stu laty. U źródeł Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (21 X 1995–18 II 1996)*, przygotowanej z okazji stulecia założenia Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie⁹.

W zbiorach jest także *Dawny herb miasta stołecznego Krakowa* Matyldy Krystyny Radziwiłł z lat pięćdziesiątych XIX wieku, podarowany bibliotece przez Karola Godlewskiego. Sam manuskrypt, zapisany brązowym atramentem, składający się z ośmiu kartek o wymiarach 36,2 x 30 cm, został ofiarowany, zgodnie z informacjami podanymi w katalogu internetowym, niejakiemu Wolickiemu przez F. Wilhelma Radziwiłła 14 kwietnia 1858 roku w Magdeburgu¹⁰.

⁵ Według niektórych źródeł to właśnie Robarts Library stała się inspiracją dla Umberto Eco i pierwowzorem sekretnej biblioteki przedstawionej w *Imieniu róży*. Znaczna część powieści powstała właśnie w Robarts Library. Zob. M. L. Lobsinger, *John P. Robarts Library* [w:] *Concrete Toronto. A Guidebook to Concrete Architecture from the Fifties to the Seventies*, red. M. McClelland i G. Stewart, Coach House Books, Toronto 2007, s. 164.

⁶ *About Us*, <https://fisher.library.utoronto.ca/about-us>, dostęp 12 lipca 2018.

⁷ *Photographic Types and the Cultural Identity of Eastern and Central Europe*, <http://heuristic.cu/galleries/photographic-types-and-the-cultural-identity-of-eastern-and-central-europe/>, dostęp 12 lipca 2018.

⁸ *Kolekcja muzealna*, <http://zbiory.mhf.krakow.pl/navigart/select?id=search&content=Dutkiewicz>, dostęp 12 lipca 2018.

⁹ H. Wiórkiewicz, *Kolekcja Leopoldy Muzeum Niepodległości w Warszawie*, <http://www.lwow.com.pl/rocznik/leopolis/leopolis.html>, dostęp 12 lipca 2018.

¹⁰ *Dawny herb stołecznego miasta Krakowa. Radziwiłł, Matilde Kristina, Gręcafin, 1806–1896*, <https://search.library.utoronto.ca/details?6191025&uuid=df86f9ef-7db8-421d-9cd7-fa8aa2c7342b>, dostęp 12 lipca 2018.

Niewydane antologie: cele i treść

Projekt antologii *Meeting the Polish Writers: An Anthology of Prose, Verse and Drama Covering the Years 1863–1939* zapisany na trzynastu kartach maszynopisu w dwóch wersjach, znajduje się w jednym z trzech pudełek, oznaczonych sygnaturą MS Coll 00176¹¹.

Według pierwszej wersji, o podtytule *An Annotated Polish Reader Suitable for the Intermediate and the Advanced Level [grades 12 and 13]*, zbiór miał się składać z trzech części. Pierwsza z nich, zatytułowana *Polish Realist Writers in Service to the Nation 1863–1890* [Polscy pisarze realistyczni w służbie narodowi 1863–1890] obejmowałaby teksty pięciu autorów: Bolesława Prusa, Henryka Sienkiewicza, Marii Konopnickiej, Gabrieli Zapolskiej i Józefa Weysenhoffa. Druga część *The Neo-Romantic Revival: 1890–1918* [Odrodzenie neoromantyczne: 1890–1918] zawierałaby utwory Stefana Żeromskiego, Władysława Stanisława Reymonta, Stanisława Wyspiańskiego, Jana Kasprowicza, Leopolda Staffa i Tadeusza Boya-Żeleńskiego. Antologię zamykałaby fragmenty dzieł Marii Dąbrowskiej, Juliusza Kadena-Bandrowskiego, Brunona Schulza, Zygmunta Nowakowskiego, Juliana Tuwima i Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego zebrane w części trzeciej *Literature in the Independent Polish State 1918–1939* [Literatura w niepodległej Polsce 1918–1939].

Praca miałaby też zawierać dodatek *The Image of Canada in the Polish Fiction* [Obraz Kanady w polskiej prozie], w którego skład wchodziłyby teksty Arkadego Fiedlera i Melchiora Wańkowicza. Jak oszacowano, antologia liczyłaby 280 stron tekstów literackich oraz wstęp i bibliografię – obejmującą zarówno polskojęzyczne i anglojęzyczne teksty krytyczne, jak i tłumaczenia polskiej literatury na język angielski. Razem dałoby to – zdaniem Bieńkowskiej – około 300–350 stron. W tej wersji projektu antologii nie podano konkretnych tytułów dzieł, jakie miałyby być zamieszczone w antologii.

Jeżeli chodzi o cele, antologia przybliżałaby czytelnikowi realizm, neoromantyzm i okres międzywojenny. Wśród zadań zbioru wymieniana się również: zapoznanie kanadyjskich studentów i uczniów z polskim życiem kulturalnym końca XIX wieku oraz początku XX wieku oraz poszerzenie znajomości języka polskiego; pokazanie różnych, często skonfliktowanych ze sobą trendów w polskiej literaturze; uwrażliwienie studentów na „dominujący ton współczesnej polskiej literatury – jej unikalnej mieszaniny tragizmu i komizmu, jej bystrych przejść od smutku do radości”¹². Miała „wytłumaczyć, dlaczego polscy pisarze byli tak bardzo obywatelsko

¹¹ MS Coll 00176 *Bienkowska Danuta Irena (papers)*, https://fisher.library.utoronto.ca/sites/fisher.library.utoronto.ca/files/finding_aids/bienkowska176.pdf, dostęp 12 lipca 2018.

¹² D. I. Bieńkowska, *Introduction* [w:] *Meeting the Polish Writers: An Anthology of Prose, Verse and Drama Covering the Years 1863–1939. An Annotated Polish Reader Suitable for the Intermediate and the Advanced Level [grades 12 and 13]*, red. D. I. Bieńkowska i J. Perelmuter, dokument pier-

nastawieni i dlatego tematy historyczne i społeczne były tak ważne w ich twórczości¹³. Głównym celem jest zaś to, aby „naświetlić Kanadyjczykom kulturę inną niż ich własna, uświadomić im jej cechy i wyrobić postawę bycia bardziej tolerancyjnym w stosunku do innych”¹⁴.

Badaczka żywiła również nadzieję, że studentom spodobać się zawarte w antologii teksty „przez ich zainteresowanie przeciętną istotą ludzką, z jej cierpieniami i radościami. Geograficzne granice oddzielają nas, ale, głęboko w środku, jesteśmy podobni [...]. To jest podstawowa prawda, którą ta antologia ma za zadanie przekazywać”¹⁵. Wyrażała przy tym opinię, że dobra antologia powinna zachęcić studentów do własnych poszukiwań¹⁶.

Wybór tekstów podyktowany był ich potencjalną atrakcyjnością dla kanadyjskiego czytelnika. To właśnie dlatego zdecydowano się na pominięcie niektórych popularnych utworów i zaprezentowanie tych mniej powszechnie znanych i uznanych – jak, na przykład, autorstwa Zygmunta Nowakowskiego, którego dzieła podobały się młodym czytelnikom w Polsce. Ponadto proza miała być podstawą tomu, a poezja i dramat zostały zawarte w nim po to, aby „ożywić zbiór i uczynić go bardziej reprezentacyjnym”¹⁷.

Zrezygnowano również z ilości na rzecz jakości. Podjęto zatem decyzję, aby przedstawić mniejszą liczbę autorów niż w innych antologiach tego typu, lecz zrobić to dokładniej. W notkach biograficznych wykorzystano, jak podkreślała autorka, „niekonwencjonalny materiał”: fragmenty listów i pamiętników, wczesne teksty krytyczne, często „znacznie różniące się od późniejszych osądów”¹⁸. Wspomniany zabieg miał za zadanie uświadomić studentom, że:

literatura jest żywym organizmem, w którym literackie opinie zmieniają się; nie jest stałe, i ulubieńcy dnia dzisiejszego mogą zostać zapomniani jutro. To może zachęcić studentów do bycia bardziej krytycznymi oraz do formowania własnych sądów zamiast pasywnego akceptowania tego, co mają do powiedzenia specjaliści¹⁹.

Planowano, aby każdemu z tekstów towarzyszył słownik i notatki. Jako że adresatami antologii mieli być studenci znający już język polski, słownik zawierałby jedynie mniej używane wyrazy, archaizmy, slang i idiomy. Notatki zaś objaśniałyby

wszy, Thomas Fisher Rare Book Library, MS Coll 00176. Wszystkie tłumaczenia w tym artykule z języka angielskiego na polski są mojego autorstwa.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ D. I. Bieńkowska, *Some Methodological Comments on the Editorial Work – Introduction, Notes and Vocabularies* [w:] *Meeting the Polish Writers: An Anthology of Prose, Verse and Drama...*, dz. cyt.

¹⁹ Tamże.

nazwy geograficzne, wagę danych postaci oraz wydarzeń historycznych w historii Polski, a także zawierałyby informacje o polskiej kulturze, które mogły być nieznanne zagranicznemu odbiorcy.

Autorka podkreślała rolę nauczycieli – bez nich podręczniki pozostają niewystarczające. Zaznaczała przy tym, że źródła takie, jak *The Cambridge History of Poland, Survey of Polish Literature and Culture* Manfreda Kridla czy *The History of Polish Literature* Czesława Miłosza są zbyt trudne dla samodzielnej pracy studentów.

Drugi dokument, przechowywany w pudełku Bieńkowskiej, przedstawia inną wersję antologii. Tytuł pozostał ten sam, ale zmienił się nieznacznie podtytuł, który w drugiej wersji brzmiał *An Annotated Polish Reader Suitable for the Intermediate and the Advanced Level in Universities and Secondary Schools*. Zbiór miał być przygotowany przez Danutę Bieńkowską oraz Joannę Perelmuter, pod patronatem Department of the Secretary of State Government of Canada. Opis celów i metodologii nie różni się od tego przedstawionego powyżej. Zmienił się natomiast wybór tekstów. Pojawiają się też już konkretne tytuły zamiast samych nazwisk autorów – jak to było w poprzedniej wersji.

Pierwsza część miała zawierać: nowelę *Na wakacjach*, *Życie Wokulskiego* (fragment *Lalki*) Bolesława Prusa; *Bohun i Helena*, *Bohun i Wołodyjowski: pojedynek*, *Śmierć Podbipięty* (fragmenty *Ogniem i mieczem*), *Język polski w Ameryce*, *Polscy chłopcy w Ameryce* (fragmenty *Listów z podróży*) Henryka Sienkiewicza oraz wiersze Marii Konopnickiej – *Świecą gwiazdy, świecą, A jak poszedł król, Chodźmy tu Niemce*.

Zawartość drugiej części rysowała się następująco: *Judym i Joanna* (z *Ludzi bezdomnych*), *Nocne rodaków rozmowy*, *Śmierć Olbromskiego* (z *Wiernej rzeki*) Stefana Żeromskiego; *Boryna z Jagusią na jarmarku*, *Boże Narodzenie w domu Boryny: opowieść Rocha w oborze*, *Antek i Jagusia: miłość*, *Pogrzeb Boryny* (z *Chłopów*) Władysława Stanisława Reymonta, wiersze Jana Kasprowicza *Ballada o słoneczniku*, *Tę samą chodzę drogą* i Kazimierza Przerwy-Tetmajera *W lesie* oraz *Pamiętam ciche, jasne, złote dni*, *Dziesięć minut* Tadeusza Rittnera, *Kroniki tygodniowe* Piotra Chocynowskiego, *Orszak królewski na bagnie* Leona Chorońskiego.

Trzecia część miała obejmować: *Powieść Agnisi*, *Wieczór u Niechciców*, *Polityka i historia* (z *Nocy i dni*) Marii Dąbrowskiej, *Szkołę i Skarbonkę* (z *Miasta mojej matki*), *Mickiewicz wraca do kraju* (z *W cieniu zapomnianej olszyny*) Juliusza Kadena-Bandrowskiego; *Ofiarę Wandy* i *Bajkę mamy* (z *Przylądka Dobrej Nadziei*) Zygmunta Nowakowskiego; *Prośbę o pustynię*, *Kwiaty polskie* (fragment), *O znajomych* Juliana Tuwima; *Zaczarowaną dorożkę* Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego oraz *Kroniki tygodniowe* Antoniego Słonimskiego. Brak daty śmierci przy nazwisku ostatniego z wymienionych autorów pozwala stwierdzić, że dokument powstał przed rokiem 1976.

Jak widać, w drugiej wersji zmienił się wybór autorów. Zrezygnowano z Gabrieli Zapolskiej, Józefa Weyssenhoffa, Stanisława Wyspiańskiego, Tadeusza

Boya-Żeleńskiego, Brunona Schulza. Na ich miejscu pojawili się: Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Tadeusz Rittner, Piotr Chojnowski, Leon Choromański i Antoni Słonimski. Łącznie miało być trzydzieści siedem tekstów.

Planowane antologie na tle późniejszego zbioru

Nie wiadomo, czy opisane powyżej wersje były pierwowzorami wydanej w 1975 roku antologii, czy też odrębnymi projektami. Warto jednak porównać zawartość dwóch opisanych powyżej wersji z opublikowaną antologią, zawierającą łącznie trzydzieści cztery teksty i liczącą 206 stron.

Antologia, w odróżnieniu od wersji znajdujących się w maszynopisach, podzielona jest na dwie, a nie na trzy części: *The Nineteenth Century* [Dziewiętnasty wiek] i *The Twentieth Century, Introduction* [Dwudziesty wiek, wprowadzenie].

Pierwsza z nich obejmuje następujące teksty: *Leśna mogiła* (z *Nad Niemnem*), nowelę *Panna Antonina* Elizy Orzeszkowej, *Dusza w letargu*, *Wokulski i Szuman*, *Pamiętnik starego subiekta*, *Rzecki i Szuman* (z *Lalki*), *Matka i syn* (z *Faraona*), nowelę *Żywy telegraf* Bolesława Prusa, *Bohun i Wołodyjowski*, *Pojedynek*, *Pan Zagłoba zdobywa sztandar*, *Śmierć Podbipięty* (z *Ogniem i mieczem*), *Język polski w Ameryce*, *Polscy chłopcy w Ameryce* (z *Listów z podróży*), nowelę *Latarnik* Henryka Sienkiewicza, *Boryna z Jagusią na jarmarku*, *Antek i Jagusia: miłość*, *Boże Narodzenie w domu Boryny*, *Opowieść Rocha – w oborze*, *Pogrzeb Boryny* (z *Chłopów*), *Pracy!* Władysława Stanisława Reymonta, *Lekcja polskiego* (z *Szyfowych prac*), *Nocne rodaków rozmowy*, *Śmierć Olbromskiego* (z *Wiernej rzeki*), opowiadanie *Ewakuacja Krakowa* Stefana Żeromskiego. Dzieła te mają pokazać ewolucję polskiej prozy realistycznej w okresie porobiorowym²⁰.

Z dwudziestego wieku – w drugiej części – znalazły się: *Wieczór u Niechci-ców*, *Polityka i historia* (z *Nocy i dni*) Marii Dąbrowskiej, *Imieniny u Pani Cecylii*, *Ludzie z piwnic* (z *Granic*) Zofii Nałkowskiej, *Ostatnia ucieczka ojca* (z *Sanatorium pod klepsydrą*) Brunona Schulza; *Słowacki – wielki poeta* (z *Ferdydurke*) Witolda Gombrowicza, *Ofiara Wandy*, *Hunnowie* (z *Przylądka Dobrej Nadziei*) Zygmunta Nowakowskiego, *Szkoła* (z *Miasta mojej matki*), *Mickiewicz wraca do kraju* (z *W cieniu zapomnianej olszyny*) Juliusza Kadena-Bandrowskiego, *Wilno w Ontario*, *Zwycięzca Niagary* (z *Kanady pachnącej żywicą*) Arkadego Fiedlera, *Pierwsze kroki Gąsiora w Kanadzie* (z *Tworzywa*) Melchiora Wańkowicza.

Każda z części opatrzona jest krótkim wstępem wprowadzającym czytelnika w dany okres w literaturze polskiej. W przypadku rozdziału pierwszego mowa jest o specyfice literatury polskiej dziewiętnastego stulecia. Zarysowany jest także kontekst historyczno-kulturowy – zabory, powstanie styczniowe i listopadowe oraz ich wpływ na kształt literatury narodowej:

²⁰ *Meeting Polish Writers: An Annotated Reader and Glossary...*, dz. cyt., s. 7. Kolejne cytaty z antologii lokalizuję bezpośrednio w tekście głównym, podając w nawiasie numer strony.

Ważne jest, aby zrozumieć wyjątkową rolę polskiej literatury w Polsce porozbiorowej. Literatura stała się głosem ludzi, których uciszono. Zastępowała nieistniejący parlament i była trybuną dla debat obywatelskich na ważne ówczesnie tematy.

Najlepsze dzieła literackie tego okresu żywo oddają zmieniający się nastroj w kraju – od nadziei do rozpacz. Są świadectwem walki i cierpienia narodu. Opisują losy zwykłego człowieka rzuconego w wir wydarzeń, próbującego samotnie się z nimi zmierzyć [...] (s. 12–13).

Badaczka we wstępie podzieliła także powieści tego okresu na dwie główne grupy – społeczne (np. *Nad Niemnem, Lalka*) i historyczne (np. *Wierna rzeka, Trylogia*) – oraz krótko je scharakteryzowała. Bieńkowska zarazem podkreślała, że zadaniem tej części jest zapoznanie czytelników z różnorodnością tematyki i stylów polskiej literatury XIX wieku – „czysty i przejrzysty” styl Prusa kontrastuje z ornamentálną prozą Żeromskiego. Opisy życia wsi Orzeszkowej znacznie różnią się od opisów Reymonta w *Chłopach*” (s. 13).

W drugiej części – jak zapewnia autorka w kolejnym wstępie – znaleźli się twórcy, których szczyt pisarskiej kariery przypadł na okres międzywojenny. Badaczka nakreśliła nastroje tego okresu. Wyjaśniła także – podobnie jak w poprzedniej części – że „pisarze i pisarki tu przedstawieni reprezentowali wielką różnorodność stylów, tematów i podejść” (s. 116).

Wybór tekstów poprzedzony jest krótką notką biograficzną o życiu ich autorów i autorek oraz głównych cechach ich twórczości, a także najważniejszych utworach. Notki rozpoczynają się od swoistych szkiców, oddzielonych od tekstu typowo biograficznego gwiazdkami. We wspomnianych szkicach uwidacznia się osobowość Danuty Ireny Bieńkowskiej nie tylko jako naukowca, lecz również osoby obdarzonej poetyckim talentem. Jako przykład warto podać notkę o Orzeszkowej, rozpoczynającą się następującymi akapitami:

Czas ma charakter względny. Pod wieloma względami. Tacy pisarze jak E. Orzeszkowa i B. Prus żyli dawno temu, w odległej przeszłości, gdy wprowadzano kolej, gdy telefon wciąż był uważany za zdumiewający wynalazek i gdy nikt nawet nie śnił o samolotach, telewizji i statkach kosmicznych.

Dziś trudno uwierzyć, że większość dzieł Orzeszkowej powstało przy świetle świec. Wciąż można zobaczyć ślady wosku na jej manuskryptach i listach.

W 1852 Orzeszkowa, w wieku dziesięciu lat, podróżowała ze swojego rodzinnego miasta – Grodna – do Warszawy dorożką. Wciąż nie było pociągów przemierzających tę trasę.

W 1909 roku w Grodnie zainstalowano pierwsze telefony. Orzeszkowa, wówczas mająca sześćdziesiąt osiem lat, była wielce rozbawiona.

W tym samym roku, krótko przed śmiercią, miała okazję odwiedzić nowo otwarte kino, ale jej świadectwo tego doświadczenia nie było zbyt entuzjastyczne.

W podeszłym wieku Orzeszkowej trudno było zaakceptować szybko zmieniający się świat.

Była tak samo staroświecka jak niektóre jej powieści, lecz jej kunszt ciągle

wzbudza entuzjazm zarówno rodzimych czytelników, jak i cudzoziemców. Jej powieści tłumaczono na francuski, włoski, czeski, węgierski, serbski i nawet chiński. Francuski naukowiec i krytyk, Paul Cazin, przeczytawszy *Nad Niemnem*, wyjaśnił: „Jej kunszt jest niezwykły!” (s. 15).

Pod każdym z tekstów znajduje się lista trudniejszych słów i wyrażeń, np. „w milczącym zamyśleniu” – *in thoughtful silence* (s. 18), „jednakowoż (i.e. jednak)” – *however* (s. 19), „pani Andrzejowa” – *Pan Andrzej's wife* (s. 21). Poruszanie się po antologii ułatwia numeracja wersów – co pięć. Każde słowo lub wyrażenie poprzedzone jest numerem wersu, w którym występuje. Antologię zamyka – zgodnie z informacją zawartą w tytule – polsko-angielski słowniczek (s. 186–206). Podane są w nim te znaczenia wyrazów, które występują w zawartych w antologii tekstach (s. 9). Czytelników zainteresowanych innymi znaczeniami autorka odsyła do innych słowników – *Polish-English Dictionary*²¹ oraz *Wielkiego słownika polsko-angielskiego*²².

Antologię wzbogacają także noty wyjaśniające (*Explanatory Notes*), gdzie tłumaczy się, czym są m.in. „rzeka Niemen” (s. 21), „*Pod Twoją Obronę...*” (s. 67), „*Pan Tadeusz*” (s. 76), „Wawel” (s. 115), „wojna burska” (s. 124), „powstanie Chuchuzów” (s. 124), „Kaszubi w Ontario” (s. 168), „powstanie listopadowe” (s. 174).

Różnice i podobieństwa

Analiza zawartości antologii pozwala stwierdzić, że można dostrzec wiele różnic między opublikowaną książką a dwiema jej wcześniejszymi wersjami – zarówno w wyborze autorów, jak i ich tekstów. W publikacji pojawiła się Eliza Orzeszkowa, Witold Gombrowicz, Zofia Nałkowska. Są też obecni pisarze z pierwszej wersji planowanej antologii: Bruno Schulz, Arkady Fiedler, Melchior Wańkowicz. Zamieszczono też nowe teksty pozostałych autorów, np. *Faraona*, *Latarnika*, *Szyfowe prace* oraz inne fragmenty obecnych wcześniej dzieł. W najmniej zmienionym kształcie pozostał wybór twórczości Reymonta.

W ostatecznej wersji antologii znalazły się w większości teksty, które na stałe weszły do kanonu nauczania w polskich szkołach jako lektury będące klasyką rodzimej literatury XX wieku – w całości lub we fragmentach, tj. *Nad Niemnem*, *Lalka*, *Faraon*, *Ogniem i mieczem*, *Chłopi*, *Szyfowe prace*, *Wierna rzeka*, *Granica*, *Sanatorium pod Klepsydrą*, *Ferdydurke*. Dzięki takiemu wyborowi tekstów uczący się języka polskiego mogą poznać utwory przez dziesięciolecia kształtujące pojęcie o polskiej literaturze wśród Polaków. I choć antologia Bienkowskiej wydana została ponad trzydzieści lat temu, to nie straciła na aktualności, ponieważ w polskich szkołach te teksty wciąż są obecne. Niektóre z wybranych fragmentów są powszechnie znane i reprezentacyjne, pojawiają się w we współczesnych podręcznikach języka polskiego, np. leśna mogiła z *Nad Niemnem*, Boże Narodzenie u Boryny w *Chtopach*,

²¹ K. Bulas, L.L. Thomas, F.J. Whitfield, *Polish-English Dictionary*, Mouton, The Hague, 1961.

²² J. Stanisławski, *Wielki słownik polsko-angielski*, Warszawa 1969.

lekcja języka polskiego w *Szyfowych pracach* czy fragment *Ferdydurke*, w którym padają słynne słowa, że „Słowacki wielkim poetą był”.

Oryginalnym pomysłem jest połączenie polskiej klasyki z dziełami nawiązującymi do kanadyjskiej, lub ogólniej, amerykańskiej rzeczywistości oraz doświadczeń polskich emigrantów w Kraju Klonowego Liścia i w Stanach Zjednoczonych, jak *Kanada pachnąca żywicą, Tworzywo czy Listy z podróży po Ameryce*. Co więcej, Bieńkowska zdecydowała się na włączenie do antologii fragmentów, które nawiązują do obecności Polaków w Kanadzie i w Ameryce, jak poświęcony Wilnu w Ontario, założonemu w 1958 roku – najstarszej polskiej osadzie w Kanadzie, czy też dotyczące języka polskiego i polskich chłopów w Ameryce. Dzięki temu kultury polska i kanadyjska wchodzą ze sobą w dialog, a sami studenci mogą poznać literackie obrazy polskiej kultury i polskiego społeczeństwa nie tylko w Polsce, lecz także jej społeczności zagranicznej.

W antologii nie brak również tekstów dostosowanych nie tylko do kanadyjskiego pochodzenia jej czytelników, lecz również do ich młodego wieku. Autorka podjęła decyzję o zamieszczeniu fragmentów tekstów dla młodzieży, jak *Miasto mojej matki* i *W cieniu zapomnianej olszyny* Kadena-Bandrowskiego z lat dwudziestych czy książki *Przylądek Dobrej Nadziei* Nowakowskiego z lat trzydziestych, będącej niegdyś lekturą szkolną.

W zbiorze znajdują się także współcześnie mniej popularne utwory znanych autorów, np. *Panna Antonina* Elizy Orzeszkowej, *Żywy telegraf* Bolesława Prusa, *Pracy!* Władysława Reymonta czy *Domowe progi* Marii Dąbrowskiej.

Oprócz tekstów literackich antologia zawiera wstęp, listę skrótów, słownik oraz notki. We wstępie autorka tłumaczy, dlaczego podjęto decyzję o zawężeniu antologii tylko do prozy. Zdecydowały powody praktyczne. Poezja i dramat wymagałyby innego podejścia. Dodano jednak, że jeżeli opublikowana antologia odniesie sukces, redaktor zastanowi się nad stworzeniem zbioru *Meeting the Polish Poets* [Spotykając polskich poetów] z tekstami przedstawionymi w dwóch wersjach językowych – polskiej i angielskiej. Cele i uzasadnienie wyboru tekstów zamieszczone we wstępie są zgodne z tym, co zawarto w dwóch opisanych powyżej maszynopisowych wersjach niewydanej antologii.

Próba oceny

Na koniec warto spróbować ocenić antologię Bieńkowskiej, porównując ją z innymi tego typu antologiami dla uczących się języka polskiego z podobnego okresu, np. *Wyborem tekstów na użytek lektoratów języka polskiego dla cudzoziemców* – zarówno z jej częścią pierwszą²³, jak i drugą²⁴ – przeznaczonych dla zaawan-

²³ *Wybór tekstów na użytek lektoratów języka polskiego dla cudzoziemców*, cz. I., oprac. C. Rowiński, Warszawa 1964,

²⁴ *Wybór tekstów na użytek lektoratów języka polskiego dla cudzoziemców*, cz. II, oprac. L. Kacprzak i C. Rowiński, Warszawa 1966.

sowanych, obejmujących zarówno prozę, dramat, jak i poezję. Pierwsza część jest podzielona na trzy segmenty – *Z dnia dzisiejszego* (do roku 1945), *Z przeszłości* (przed 1945 rokiem), *Polska, jej krajobraz i przyroda*. I choć struktura opracowania poszczególnych tekstów jest w niej dosyć podobna (notki biograficzne, objaśnienie trudniejszych słów i wyrażeń, wyjaśnienia rzeczowe i osobowe), to różnice pojawiają się na poziomie wyboru gatunków literackich, epok, języka opisu i objaśnień, a także, co ważniejsze, na poziomie kryteriów doboru tekstów i celach.

O ile bowiem zadaniem antologii Bieńkowskiej było wytłumaczenie, „dlaczego polscy pisarze byli tak bardzo obywatelsko nastawieni i dlaczego tematy historyczne i społeczne były tak ważne w ich twórczości” (s. 7), o tyle twórcy tej części wybrali „przede wszystkim utwory łatwe językowo i nienastręczające większych trudności w zrozumieniu problematyki przez nie poruszanej”, jako że „literatura polska [...] należy do rzędu literatur trudno zrozumiałych dla cudzoziemca nieposiadającego dobrej znajomości historii i kultury polskiej, a to ze względu na „[...] specyficzny krąg zainteresowań i tematów przez nią podejmowanych”²⁵. Autorzy zrezygnowali zatem „z umieszczenia utworów pisarzy i poetów wielkich i wybitnych”. W innych musieli „przedstawić ich twórczość w wymiarach nader skąpych niepozwalających na zorientowanie się w prawdziwej wartości tych twórców, dając pierwszeństwo drugorzędnym, których utwory są za to łatwo zrozumiałe i przystępne językowo”²⁶. Antologia Bieńkowskiej zasługuje więc na pochwałę za brak obaw przed wyborem tekstów ważnych dla polskiej kultury i świadomości, lecz trudnych.

Brak niektórych tekstów – jak lekcja polskiego w *Szyfowych pracach* czy opis leśnej mogiły w *Nad Niemnem* w polskich antologiach mógł być też podyktowany nie tylko – jak twierdzi redaktor – łatwością języka, lecz także obecnością cenzury oraz niechęcią do wchodzenia w niebezpieczne wówczas rejony literatury. Bieńkowska zatem mogła sobie pozwolić na swobodniejszy wybór tekstów w antologii wydanej poza granicami kraju.

Druga część *Wyboru tekstów...* bliższa jest antologii Bieńkowskiej. Jej adresatami są cudzoziemcy studiujący „slawistykę nie w Polsce, ale we własnych ośrodkach slawistycznych lub przyjeżdżający na krótkie studia do Polski [...]”²⁷. Celem antologii jest zaś „zapoznanie [...] z różnymi stylami pisarskimi i cechami swoistymi języka z różnych epok”²⁸. Bardzo bliskie jest to intencji Bieńkowskiej, która stworzyła swą antologię tak, aby pokazać czytelnikom różnorodność tematyki i stylów polskiej literatury XIX wieku (s. 13). W części drugiej *Wyboru tekstów...*, podzielonej na *Literaturę polską* i *Krytykę literacką i artystyczną*, pojawia się nawet ten sam wspólny fragment – *Boże Narodzenie* w *Chłopach* Reymonta.

²⁵ C. Rowiński, *Wstęp* [w:] *Wybór tekstów na użytek lektoratów języka polskiego dla cudzoziemców*, cz. 1, s. 3.

²⁶ Tamże.

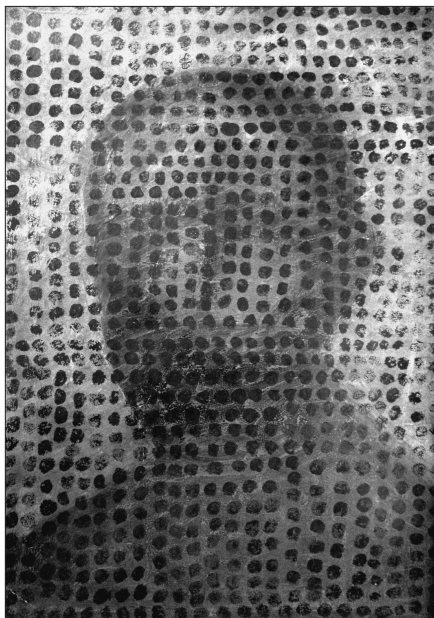
²⁷ L. Kacprzak i C. Rowiński, *Wstęp* [w:] *Wybór tekstów na użytek lektoratów języka polskiego dla cudzoziemców*, cz. 2, s. 3.

²⁸ Tamże, s. 3–4.

A Forgotten Canadian Anthology of Polish Literature

Summary

The aim of this paper is to discuss two typescripts containing two separate versions of an unpublished anthology of Polish literary works, aimed for Canadian students of Polish, entitled *Meeting the Polish Writers: An Anthology of Prose, Verse and Drama Covering the Years 1863–1939*, which were found among Danuta Irena Bieńkowska's papers in the Thomas Fisher Rare Book Collection in Toronto, and compare them with the anthology *Meeting Polish Writers: An Annotated Reader and Glossary. An Anthology of Polish Prose Covering the Years 1863–1939* published in 1975 and authored by Bieńkowska. The first part of the article is devoted to the Thomas Fisher Rare Book Collection itself and its Polish manuscripts. In the second part, the author outlines the content of the two versions of the anthology and compares it with the posthumously published anthology of Polish prose. In the last part, there is an attempt to contrast similarities and differences between the three texts. The final paragraphs include some comments on *Meeting Polish Writers: An Annotated Reader and Glossary. An Anthology of Polish Prose Covering the Years 1863–1939* and its value.



Marek Łątkowski, *Pamięć – autoportret*, olej na tekturze, 100x70 cm, 2018